

Авдошин І.В., д.ю.н., провідний науковий співробітник Національної академії СБУ

Величко М.В. к.б.н., проф.р спеціальної кафедри Національної академії СБУ

**Гончарук Я.М., к.е.н., доц.,
ПВНЗ «Буковинський університет»
м.Чернівці**

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті досліджуються проблемні питання формування нових ризиків і загроз національній безпеці України екологічного характеру у причинно-наслідковому зв'язку з військовою агресією Росії проти нашої держави в зоні проведення антитерористичної операції.*

Навіть при повсякденній діяльності військ у мирний час військовий фактор стає причиною нанесення екосистемі значної шкоди як в неприхованій, так і в прихованій формі. Перш за все це пов'язано з розробкою, випробуванням, зберіганням, знищенням і захороненням різних зразків озброєння, військової техніки, боєприпасів, а також з експлуатацією військових об'єктів.

Доведено, що погіршення екологічної ситуації на сході України є не тільки внутрішньодержавною проблемою, що призводить до повільного знищення українських громадян у зоні проведення антитерористичної операції але і напряму впливає на зальний екологічний стан як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

Обґрунтовано необхідність спрямованість зусиль на визначення ризиків і загроз екологічній безпеці нашої держави під час бойових дій.

***Ключові слова:** загрози, екологічна безпека, міжнародне екологічне право, природне середовище.*

***Abstract.** The article deals with issues of formation of new risks and threats to national security of Ukraine in environmental causation of Russian military aggression against our country in the area of anti-terrorist operations.*

Even with the daily activities of troops in peacetime military factor causes significant damage to the ecosystem causing both overt and latent. First of all it is connected with the development, testing, storage, disposal and destruction of various samples of weapons, military equipment and operation of military facilities.

Proved that environmental degradation in the east of Ukraine is not only an internal problem that causes slow destruction of Ukrainian citizens in the area of anti-terrorist operations but also directly affects the common-ecological condition of both the regional and global levels.

The necessity to focus efforts on the identification of risks and threats to the ecological security of our country during the fighting.

***Keywords:** threats, environmental security, international environmental law, natural environment.*

Постановка наукової проблеми. Сьогоднішня ситуація на сході нашої держави нагадує полігон на якому російські регулярні війська, використовуючи найманців і ополченців незаконних військових формувань, так званих ДНР і ЛНР, широко намагаються застосовувати увесь спектр методів і засобів ведення війни в умовах реальної бойової обстановки. При цьому, Росія нехтує

міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами, застосовуючи методи з використанням окремих видів озброєнь, які нагадують тактику «випаленої землі», що зрештою може призвести до жахливих наслідків екологічного характеру в зоні військового протистояння на сході нашої держави.

Будь-який антропогенний вплив, а особливо в період ведення війни є серйозною загрозою довкіллю і може привезти до екологічної катастрофи планетарного рівня. Адже локальні екологічні катастрофи в окремих державах є умовно локальними і їх наслідки впливають на загальний планетарний екологічний стан. Недарма учасники міжнародної конференції ООН з проблем клімату у грудні 2015 року прийшли до висновку, що з кожним роком на глобальному рівні біосфера зазнає незворотних змін, обумовлених антропогенним впливом, внаслідок чого зростають загрози екологічного походження, що становлять реальну небезпеку для існування живих організмів біосфери взагалі і людини зокрема. Тому предмет міжнародно-правового регулювання в галузі охорони природи все більш ускладнюється, набуває комплексно-біосферні, глобальні параметри. Тому у наш час екологічна проблематика включається в найважливіші політико-правові процеси: новий економічний порядок, права людини, загальноєвропейський процес, причому щоразу як самостійний елемент і потребує глибокого ґрунтового наукового осмислення.

Крім того, у рамках актуалізації загроз національній безпеці, визначених Стратегією національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, Україна офіційно визнала, наявність військової агресії, пов'язаної з участю регулярних військ, радників, інструкторів і найманців Росії у бойових діях на території України, а також тимчасову окупацію території Автономної Республіки Крим [4]. При цьому, визнається, що російська загроза має довгостроковий характер, що обумовлює необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України, передбаченої Стратегією національної безпеки. Тобто, фактично Україна визнала, що вона знаходиться у стані збройного конфлікту з Росією і подолання такого протистояння невизначено у часі. Зрештою, зазначене обумовлює потребу у мобілізації усіх зусиль (сил і засобів) військової організації держави для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності для ефективної протидії військовій агресії. Водночас, необхідно зазначити, що актуалізуючи загрози національній безпеці України в екологічній сфері, в Стратегії чомусь взагалі не згадуються і не пов'язуються питання загроз екологічній безпеці від прямої військової агресії Росії проти України та використання методів і засобів (в причинно-наслідковому зв'язку), які суттєво впливають на стан екології в зоні збройного протистояння та східного (південно-східного) регіону України в цілому.

А значить питання моніторингу екологічної ситуації щодо загроз національній безпеці України в умовах проведення антитерористичної операції,

наукового аналізу та розробки превентивних заходів протидії цим загрозам на даний час залишається вкрай актуальною.

Тому **метою** статті є розгляд та системний аналіз міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього природного середовища в контексті можливих ризиків і загроз екологічній безпеці України в умовах збройної агресії Росії проти України, а також вироблення пропозицій щодо внесення відповідних змін та доповнень до окремих безпекових документів держави, пов'язаних з погіршенням екологічної ситуації від агресивних дій Росії в Україні, їх документування та доведення до міжнародної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У міжнародній та вітчизняній еколого-правовій науці вивченню як внутрішньодержавним, так і окремим аспектам міжнародно-правового регулювання охорони навколишнього середовища приділяли свого часу увагу такі дослідники, як J.Barros, D.Johnston, В.І. Авдошин, С.Я. Безкоровайний, О.В. Кривенко [6] (вивчали проблеми міждержавних відносин, регулювання яких виходить за межі традиційного галузевого ділення системи міжнародного права після виникнення феномена «транскордонного забруднення»), А.Springer (досліджував генезу міжнародно-правового регулювання охорони довкілля як окремої системи з стійкими внутрішніми взаємозв'язками, власною структурою, своєрідністю джерел, принципів, інститутів), В.І. Андрейцев, Н.В. Барбашова, Л.О. Бондар, І.В. Бригадир, В.В. Добровольський, В.М. Завгородня (питання екологічної безпеки як системи заходів, яка гарантує захист довкілля від негативного антропогенного впливу і тим самим забезпечує придатні для людини умови існування), П.О. Загороднюк, О.С. Заржицький, А.Б. Качинський, В.В. Курзова, М.І. Малишко, О.Г. Ольгінський, О.Ю. Піддубний, В.М. Репецький [11] (сутність екологічної безпеки в контексті оптимального для людини балансу між природними та антропогенними чинниками), Л.В. Струтинська-Струк (розглядає екобезпеку як невід'ємну складову національної безпеки, включаючи і сферу здійснення генетично-інженерної діяльності), О.М. Хіміч, В.М. Шмандій, І.І. Лукашук [9] (екобезпеку крізь призму системи заходів, яка гарантує захист довкілля від негативного антропогенного впливу і тим самим забезпечує придатні для людини умови існування) та багато інших.

Водночас, необхідно визнати, що питання передумов загроз екологічної безпеки в контексті погіршення екологічної ситуації в районі проведення антитерористичної операції в наслідок прямої збройної агресії Росії проти України взагалі не досліджувались.

Виклад основного матеріалу. Особлива роль у забезпеченні міжнародної безпеки в тому числі і в сфері довкілля належить міжнародному праву. В даний час у міжнародному праві склалася відносно самостійна галузь – право міжнародної безпеки, яка є підсистемою в рамках цілісної, єдиної системи міжнародного права.

Норми права міжнародної безпеки закріплені у багатьох міжнародно-правових актах, насамперед – у Статуті ООН, статутах регіональних організацій колективної безпеки, договорах про роззброєння і обмеження чисельності збройних сил, угодах про заходи довіри і ряді інших нормативних документів.

Ядро галузі права міжнародної безпеки складають основні принципи міжнародного права, такі, як незастосування сили та загрози силою, невтручання у внутрішні справи та інші. У той же час у праві міжнародної безпеки є і свої спеціальні принципи - принцип рівної безпеки і принцип ненанесення шкоди безпеці держав [5, 7].

Міжнародно-правове регулювання охорони навколишнього середовища сформоване як самостійна правова система зі стійкими внутрішніми взаємозв'язками, власною структурою, своєрідністю джерел, принципів, інститутів. Подальша еволюція міжнародно-правової охорони навколишнього середовища йде по шляху розширення сфери регулювання у зв'язку з появою все нових видів впливу на природне середовище. Одним з останніх «досягнень» людства стало використання різних методів впливу на довкілля у військових цілях. Створюється нова специфічна сфера міждержавних відносин, регулювання яких виходить за межі традиційного галузевого розподілу системи міжнародного права.

Деякі дослідники називають зазначену сферу міжнародного природоохоронного регулювання - «міжнародним правом забруднення». У різних правових системах світу для позначення даної сфери міжнародно-правового регулювання утвердився термін «міжнародне право навколишнього середовища» (МПНС).

Сьогодні ж існують теоретичні та практичні підстави говорити про МПНС як про виокремлену систему норм, які регламентують специфічну сферу суспільних відносин і становлять самостійну галузь міжнародного права, що володіє необхідними ознаками [10].

Серед норм МПНС особливий розвиток отримали рамкові конвенції та акти квазінормативного характеру, які іноді називають «м'яким правом» (декларації, хартії, стратегії, керівні принципи поведінки держав в галузі охорони навколишнього середовища, прийняті міжнародними організаціями). На основі рекомендацій Стокгольмської конференції ООН з проблем навколишнього середовища 1972 року, в рамках ООН була заснована міжнародна організація – Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), на яку було покладено функції координації вже існуючих і самостійне здійснення нових екологічних програм в системі ООН.

За даними ЮНЕП нині у світі налічується близько трьохсот загальних, регіональних і двосторонніх міжнародних угод, а також постанов міжнародних організацій і конференцій, які безпосередньо торкаються проблеми навколишнього середовища. До числа найбільш важливих з них відносяться: Стокгольмська декларація ООН про оточуюче людину середовище 1972 року, Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року та дві Женевські Конференції щодо її перегляду 1984 і 1992 років, резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь» 1980 року; Всесвітня хартія природи 1982 року, ряд конвенцій, спрямованих на охорону

морського середовища, включаючи Конвенцію ООН з морського права 1982 року, Віденська конвенція з захисту озонового шару 1985 року, Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію 1986 року, Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації 1986 року та інші.

Більшість угод укладені під егідою Європейської економічної комісії ООН: Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року, Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій 1992 року, Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року, Конвенція про оцінку впливу на довкілля в транскордонному контексті 1991 року [9, 10].

Найважливішою подією, що ознаменувала початок якісно нового етапу міжнародної охорони природи, стала Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, що відбулася в червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро. Конференція розглянула цілий ряд принципових позицій міжнародної співпраці з питань навколишнього середовища та економічного розвитку, створенні умов для глобального партнерства в цілях збереження і захисту екосистеми Землі. Було прийнято кілька основоположних міжнародно-правових актів: Декларація Ріо про навколишнє середовище і розвиток, Конвенція про біологічне різноманіття, Рамкова конвенція про зміну клімату, а також порядок денний XXI століття - всеохоплююча збірка рекомендацій державам, урядам, міжурядовим і неурядовим організаціям, виконання яких повинно забезпечити захист навколишнього середовища і стійкий розвиток в XXI столітті. Декларація Ріо, розвиваючи положення Стокгольмської конференції 1972 року, прийняла 27 принципів, які мають кардинальне значення для розвитку міжнародного права навколишнього середовища.

Ці принципи відображають концепцію «глобального партнерства» в якій вбачається необхідність врахування специфічних умов і потреб країн з перехідною економікою до числа яких Конференцією були віднесені Україна та Російська Федерація. Відповідно рішенню Конференції в ООН була створена нова структура – Комісія по сталому розвитку до формування якої долучалась переважна більшість держав. Тобто Конференція стала тим форумом, після якого концепції оточуючого середовища і соціально-економічного розвитку уже не можуть розглядатися ізольовано [10].

Неабияка увага проблемам навколишнього середовища приділяється в рамках організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), зокрема щодо розробки широкомасштабного природоохоронного плану дій для Європи. Багато договорів протидії трансграничному забрудненню довкілля укладено в рамках європейської спільноти [12].

Особливу увагу світова спільнота приділила міжнародно-правовій забороні військового впливу на природне середовище. Серед міжнародних правових актів які охороняють природне середовище під час війни, що беруть свій початок із XIX сторіччя, слід відмітити Санкт-Петербурзьку декларацію 1868 року; Гаазьку конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року і Положення до неї; Женевську конвенцію 1949 року про захист цивільного населення під час війни, Додатковий протокол I 1977 року; Конвенцію про

заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року; Конвенцію про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї 1980 року; Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 1992 року 47/37 «Охорона навколишнього середовища під час збройних конфліктів». Так, наприклад, ст. 35 Додаткового протоколу I закріплює принцип захисту довкілля і забороняє застосовувати методи або засоби ведення військових дій, що мають своєю ціллю спричинити або як можливо очікувати, нанесуть широкомасштабні, довготривалі та серйозні збитки природному середовищу. Також забороняється нанесення збитку довкіллю в якості репресалій та перетворення природного середовища в об'єкт нападу [2, 3, 6, 7].

У ході бойових дій у східних областях України російські війська, та підтримувані ними найманці та ополченці незаконних збройних формувань ЛНР та ДНР, що нібито відстоюють ідею «руського світу» на території Донбасу, окрім несення людських жертв, матеріальних збитків, також спричиняють суттєву шкоду природному середовищу східного регіону держави. За даними ОБСЄ на сході України вже загинуло понад 10 тисяч людей включаючи і громадян Росії. В їх числі більше п'яти тисяч українських людей, серед яких волонтери, представники територіальної оборони, військовослужбовці, правоохоронці. Є поранені та зниклі безвісті. Також є чималі втрати серед цивільного населення. Сотні тисяч мешканців регіону змушені були покинути домівки.

На цей час терористи, підтримувані російськими військами та найманцями, утримують понад третину площі району проведення антитерористичної операції, решту територій, які вдалося звільнити від сепаратистів, відносяться до так званої десепаратизованої зони. Погіршення екологічної ситуації на сході України є не тільки внутрішньодержавною проблемою, що призводить до повільного знищення українських громадян у зоні проведення антитерористичної операції але і напряду впливає на зальний екологічний стан як на регіональному, так і на глобальному рівнях.

У той же час динаміка екологічного забруднення української території через російську військову агресію постійно погіршується. Так, в умовах ведення воєнних дій Росія вчиняє заходи, пов'язані з утилізацію власних боеприпасів, що вичерпали ресурс шляхом обстрілів території підконтрольній Україні в зоні проведення антитерористичної операції. Це призвело до погіршення загальної екологічної ситуації і створило передумови до поширення ризиків і загроз екологічного характеру як національній безпеці України, так і безпеці більшості держав нашого регіону.

Тому державним органам України необхідно активізувати роботу з виявлення та документування фактів, які пов'язані із використанням недозволених методів і засобів ведення війни з боку російських військ, найманців та підтримуваних ними незаконних збройних формувань квазіреспублік ДНР і ЛНР з метою подальшого звернення до міжнародних організацій, насамперед Організації Об'єднаних Націй та її головного органу

Ради Безпеки ООН. Основні зусилля мають бути спрямовані на визначення ризиків і загроз екологічній безпеці нашої держави під час бойових дій, а саме: забруднення ґрунтів, ґрунтових і підземних вод, водойм, ставків і водосховищ; забруднення донних відкладень річок; порушення гідрологічної системи місцевості, що призводять до погіршення постачання питною водою населення; ерозія ґрунтів і внаслідок цього необхідність введення обмежень на використання даних ділянок; забруднення верхнього шару лісового ґрунту та лісової рослинності військовою технікою, стрільбами тощо; загроза лісовим та заповідним тваринам і рослинам, випадки підвищеної загибелі риби і птахів; утилізацію боєприпасів, що вичерпали ресурс зберігання шляхом обстрілів території підконтрольній Україні в зоні проведення антитерористичної операції та інших хімічно активних відходів військового характеру тощо.

У числі інших міжнародних правових документів в умовах російської збройної агресії проти України, РФ порушила, в першу чергу, міжнародні акти, пов'язані із заборонаю військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. Тому за допомогою зібраних даних і міжнародної спільноти, шляхом посилення санкцій, необхідно спонукати та змусити Росію припинити зловживати нормами міжнародного права та діяти відповідно взятих зобов'язань в рамках міжнародних угод та загальноновизнаних принципів міжнародного права.

Оскільки подальше ігнорування норм встановлених міжнародною спільнотою може вивести Росію поза межі міжнародної законності та зрештою поставити на повістку дня, у разі наявності достатньої доказової бази, притягнення до кримінальної відповідальності політичного керівництва Російської Федерації згідно вимог Римського статуту Міжнародного кримінального суду за військові злочини, у тому числі пов'язані зі створення небезпечного (агресивного) природного середовища здатного призвести до масових людських жертв з зони збройного протистояння. Зокрема, до військових злочинів відповідно ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, у тому числі, належать умисне вчинення нападу, коли відомо, що напад стане причиною випадкової загибелі, каліцтва цивільних осіб або заподіяння шкоди цивільним об'єктам чи великого, довгострокового і серйозного збитку довкіллю, який буде непорівнянний із конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою [7].

Висновки. Отже, системний аналіз відповідної міжнародно-правової бази та оперативної обстановки, яка склалася у зоні проведення антитерористичної операції, пов'язаної зі збройним протистоянням України з Росією, свідчить про масовість зловживань та порушень з боку Російської Федерації міжнародного законодавства міжнародно-правової охорони навколишнього середовища.

У результаті такого зловживання та порушень Росія нанесла і продовжує наносити збитки вітчизняному природному середовищу та створює передумови вчинення військових злочинів, пов'язаних з виживанням населення як безпосередньо в зоні ведення бойових дій, так і прилеглих територій.

Зважаючи на це доцільно усім правоохоронним органам та спеціальним службам вжити оперативних заходів з добування інформації про скоєння злочинів екологічного характеру із послідувачим їх документуванням.

Для визначення та оцінки нанесених Україні збитків природоохоронного характеру від агресивних дій Росії та застосованого нею арсеналу військової техніки і зброї необхідно провести із залученням міжнародних фахівців екологічну експертизу розмірів заподіяної шкоди.

Крім того, з метою встановлення чіткого зв'язку загроз екологічній безпеці та втрат екологічного характеру від військової агресії Росії проти України пропонується у статті 7 рубрику «в екологічній сфері» Закону України «Про основи національної безпеки України» та пункту 3.9 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, внести доповнення у вигляді окремого абзацу такого змісту: «суттєве погіршення екологічної ситуації, пов'язаної з виживанням українського населення в результаті збройної агресії та військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище». Зазначене дасть можливість унормувати та чітко визначити передумови, ризики, небезпеки та конкретність дій в результаті агресії будь-якої держави наслідком якої стало погіршення екологічної обстановки, яка призвела до тяжких втрат у навколишньому природному середовищі та виживанню українського населення.

Список використаних джерел

1. Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – № 39. – Ст.351. – (Бібліотека офіційних видань).
2. Законодавство України з питань військової сфери : Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга третя [уклад. В.І. Головатенко, М.І. Карпенко]. – К.: «Азимут-Україна». – 2005. – 560 с.
3. Законодавство України з питань військової сфери : Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга [уклад. М.І. Карпенко, І.І. Качан]. – К.: «Азимут-Україна». – 2005. – 488 с.
4. Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» / Президент України. – Офіц.вид. – К. : Вид-во, 2015. – (Бібліотека офіційних видань).
5. Международное право в документах: [учеб. пособ. / состав. Н.Т.Блатова]. – М. : Юрид. лит., 1982. – 856 с.
6. Міжнародне право в період збройних конфліктів : навч. посіб. (у схемах) / [І.В.Авдошин, С.Я.Бескоровайний, О.В.Кривенко та ін.] – К. : Вид-во НУОУ, 2010. – 148 с.
7. Міжнародне право в період збройних конфліктів : навч. посіб. / [І. В. Авдошин, С. Я. Бескоровайний, О. В. Кривенко та ін.] ; за заг. ред.

В. Й. Пашинського – [вид. 2-ге, допрац.]. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2014. – 156 с.

8. Права людини і професійні стандарти для військовослужбовців в документах міжнародних організацій: книга 2: Гаазькі та Женевські Конвенції / [упорядкув. Т. Яблонська] — К.: Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. — 228 с.

9. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник / И. И. Лукашук. – [3-е изд.]. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 432 с. – (Серия “Библиотека студента”).

10. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть : учебник / И. И. Лукашук. – [3-е изд.]. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 544 с. – (Серия “Библиотека студента”).

11. Репецький В. М. Міжнародне гуманітарне право: підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик. – К. : Знання, 2007. – 467 с.

12. Договори Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: <http://www.coe.fr>